

В.Л.АГАПОВ*

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ СТРАЙКОВОГО ШАХТАРСЬКОГО Й НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХІВ У 1991 р.

У статті аналізується розвиток співробітництва страйкового шахтарського і національно-демократичного рухів у січні – серпні 1991 р. Автор показує зміну ставлення лідерів опозиційних партій до учасників весняного страйку, що відбувся того року, причини цієї трансформації, форми допомоги колективам гірників. Висвітлюється процес утворення Всеукраїнського об'єднання солідарності трудівників, стратегія сторін під час серпневого путчу 1991 р.

Підбиття підсумків двадцятирічного періоду розвитку нашої держави приводить до розуміння історичної обумовленості багатьох сучасних проблем, найважливіші серед яких – повільні темпи формування загальноукраїнської політичної культури, протиборство регіональних еліт. Відтак необхідно з позицій об'єктивності та історизму розглянути ті періоди історії України, коли була реальністю взаємодія громадян західних і східних областей – робітників, інтелігенції, громадських та політичних організацій. Унікальний досвід такої співпраці наш народ набув на завершальному етапі існування УРСР, коли національно-патріотичні сили і страйкуючі колективи гірників пліч-о-пліч боролися за державну незалежність, коли поглиблювалися й міцніли контакти лідерів шахтарського руху, з одного боку, та опозиційних політичних партій (передусім Народного руху України (НРУ)), – з іншого. Історіографію проблеми становлять публікації В.Литвина, А.Русначенка, З.Лихолобової, Г.Куромії, І.Ледіна, В.Агапова і М.Белобрагіна, С.Адамовича¹. Мета статті полягає в дослідженні феномена співробітництва страйкового шахтарського та національно-демократичного рухів у 1991 р. як політичного явища.

До початку 1990-х рр. обидва вони нагромадили певний досвід взаємин, що був здобутий під час та після завершення липневого страйку шахтарів 1989 р. й збагачений у 1990 р. У січні 1991 р. групи робітників

** Агапов Володимир Леонідович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького інституту Української академії залізничного транспорту.*

E-mail: agarov_donetsk@mail.ru

¹ *Литвин В.* Новейшие политические партии и рабочее движение // *Политика и время.* – 1991. – №13. – С.41–46; *Русначенко А.* Національне відродження і робітничий рух на Донбасі // *Слово і час.* – 1992. – №12. – С.55–59; *Його ж.* Пробудження: робітничий рух на Україні в 1989–1993 роках. – К., 1995. – 230 с.; *Його ж.* Національно-визвольний рух України: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К., 1998. – 720 с.; *Вугільний Донбас у другій половині ХХ ст.* / Під ред. З.Г.Лихолобової. – Донецьк, 2001. – 317 с.; *Куромія Г.* Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870 – 1990-і роки. – К., 2002. – 510 с.; *Ледин І., Агапов В., Белобрагин Н.* Рождённый июльскими грозами: к 20-летию образования Независимого профсоюза горняков. – Павлоград; Донецьк, 2010. – 302 с.; *Адамович С.* Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України. – Івано-Франківськ, 2009. – 882 с.

виробничого об'єднання (ВО) «Красноармійськвугілля», донецької шахти ім. газети «Соціалістичний Донбас» відвідали гірників Червонограда. У Львові відбулася зустріч шахтарів із головою обласної ради народних депутатів В.Чорноволом², а в Донецьку активісти НРУ організували зустріч львівських студентів із колективом вугільного підприємства ім. О.Засядька. Вимога «суверенітет Україні без анексій та контрибуцій», яка вперше пролунала на шахтарських мітингах у липні 1990 р., у 1991 р. отримала у середовищі гірників дедалі більшу кількість прихильників. Американський історик Г.Куромія пов'язував трансформацію шахтарської свідомості з поглибленням відчуженості від Москви, зі зростаючою переконаністю гірників у тому, що СРСР просто експлуатує Донбас, а їм буде краще в незалежній Україні, влада котрої не ставитиметься до цього регіону так, як це робив союзний центр³. Дж.Госкінг висловив інше розуміння цього явища: «Навіть шахтарі Донбасу, які в 1989 р. не були зацікавлені в незалежності України, почали думати, що їх чекає більш безпечне майбутнє, якщо Україна зможе ізолюватися від російської економічної руйнації»⁴. Кожен із дослідників мав рацію, але їх думки вимагають уточнення.

Самі гірники прагнення до незалежності пояснювали по-іншому: «Наша кінцева мета – жити і працювати у багатій, квітучій демократичній українській державі, у котрій кожна людина буде вільною та незалежною, а її добробут визначатиметься результатами власної праці»⁵. На наш погляд, шахтарі висловлювалися за суверенізацію України з надією, що державні кордони захистять внутрішній ринок від дешевшого вугілля Кузбасу. Їх логіка була така: влада суверенної України, не маючи у своєму розпорядженні достатньо нафти й газу, буде змушена надати друге життя повільно вмираючим вугільним підприємствам. У шахтарів була впевненість, що «годувальниця Радянського Союзу» після набуття незалежності зможе подолати продовольчу кризу й забезпечити продуктами харчування власний народ, зокрема шахтарські міста та селища.

Можливість розширення й поглиблення співпраці рухів багато у чому залежала від здатності лідерів гірників зважитися на проголошення й передання владі вимоги щодо виходу України зі складу СРСР. Для членів Регіональної спілки страйкових комітетів Донбасу, котрі з багатьох питань у визначенні власної лінії поведінки орієнтувалися на лідерів аналогічного

² Про цю зустріч керівник шахтарської делегації О.Іващенко у жовтні 2009 р. розповідав авторові статті: «Зустріч відбулася у його кабінеті. Вона була тривала та корисна, особливо для нас. Жвава, енергійна людина з нестандартним мисленням – таким я його запам'ятав. Сміливий, за тими мірками. Людина, сильна духом. Він говорив: «Україна має бути незалежною. Але, хлопці, потрібен час». Про владу він говорив: «Злочинці». Він підтримував шахтарський рух. «Ви не повинні боятися». Хвалив нас, шахтарів. Він пишався Україною. Це я добре запам'ятав. Ця демократичність, відвертість, сміливість... Хлопці вийшли з кабінету на такому підйомі! «Невже є такі люди? Та у нас чиновник не стане розмовляти з шахтарем»» (запис бесіди з О.Іващенко 31 жовтня 2009 р., Донецьк, офіс Донецької обласної організації «Спілки лівих сил»).

³ Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі... – С.472.

⁴ Хоскінг Дж. История Советского Союза (1917–1991). – Смоленск, 2000 – С.470.

⁵ Див.: Русначенко А. Пробудження: робітничий рух на Україні в 1989–1993 рр. – Кн.2: Документи і матеріали. – К., 1995. – С.293.

об'єднання Кузнецького басейну, важливим було ставлення російських шахтарів до питання про доцільність збереження багатонаціональної держави. Спілка робітничих комітетів Кузбасу була однією з перших у робітничому середовищі (після гірників Західної України), хто підтримав ідею розпуску СРСР. У переліку основних вимог призначеного на 18 січня 1991 р. страйку кузбасівців, який, за задумом його організаторів, повинен був мати всесоюзний розмах, існував пункт про передачу союзним центром усієї влади республікам.

Узгодження позицій прихильників національних суверенітетів відбулося на установчій конференції «Демократичного конгресу» (26–27 січня, Харків). Серед її учасників, окрім Народного руху України, були представники Спілки робітничих комітетів Кузбасу, народних фронтів Азербайджану, Вірменії, Грузії, Литви, Естонії та інших радянських республік. На форумі було вирішено, що після ліквідації союзних органів відбудеться передача всієї повноти влади Раді федерації й парламентам суверенних республік. Політичний страйк, до котрого 26 лютого закликала Спілка робітничих комітетів Кузбасу, повинен був завершитися, як і було домовлено, переходом влади у країні до Ради федерації. Один з організаторів страйків – Незалежна профспілка гірників (НППГ), головою якої був прохідник шахти «Самарська» виробничого об'єднання «Павлоградвугілля» П.Шушпанов (його заступник – керівник страйккому ВО «Красноармійськвугілля» О.Мріль), завданням робітничих виступів називала визнання вищими органами центральної влади суверенітету союзних республік.

Антигорбачовські настрої, що посилювалися, зневіра у соціалістичній перспективі зробили можливим об'єднання у політичній боротьбі потенціалів інтернаціонального за своїм змістом руху гірників Донбасу та шахтарських колективів виробничого об'єднання «Укрзахідвугілля», які перебували під впливом національно-патріотичних сил. Черговий крок щодо об'єднання зусиль колективів східного й західного вугільних регіонів було здійснено на засіданні Регіональної спілки страйкових комітетів Донбасу 26 лютого 1991 р. До раніше сформульованих економічних вимог страйку, призначеного на 1 березня 1991 р., з ініціативи представника ВО «Укрзахідвугілля» було внесено політичні вимоги: суверенітет Україні та переобрання Верховної Ради УРСР. Цей крок було здійснено перш за все з тактичних міркувань, адже спілка страйккомів Донбасу мала намір таким чином забезпечити виступ усіх шахтарів України єдиним фронтом. Залучення політичних вимог лідери гірників Донбасу спочатку розглядали як формальність. Пропозицію ухвалити відповідну резолюцію щодо причин і мети страйку, що прозвучала на засіданні, більшість членів регіональної спілки відхилила. Піднімаючи шахтарів на страйк, їх лідери про ці вимоги не згадували.

Першими у СРСР страйк «до кінця» з економічними вимогами розпочали гірники ВО «Красноармійськ-» та «Первомайськвугілля». Тут потрібно уточнити концепцію російського дослідника Д.Левчика, котрий стверджує, що починаючи свою акцію, красноармійські шахтарі вимагали укласти

новий союзний договір між Центром та Україною⁶. Наше дослідження не дозволяє пристати до цієї думки. Лише на шостий день страйку на найбільшій у Радянському Союзі шахті ім. О.Стаханова ВО «Красноармійськвугілля» вперше пролунали політичні вимоги: Декларація про суверенітет України має бути зведена в ранг конституційного закону; усі республіки повинні мати реальні владні повноваження⁷. Настрої політизованої частини колективу підприємства висловив гірничоробітник очисного вибою, член шахтного страйккому О.Нагорний: «Ми вже не просимо, а вимагаємо відставки М.Горбачова і розпуску парламенту. Ми хочемо тепер незалежності України, власної Конституції, власної банківської системи»⁸. Гірники шахти «Жовтнева» виробничого об'єднання «Донецьквугілля», що оголосили страйк 4 березня, також висунули політичні вимоги, однією з яких була повна суверенізація України на основі декларації від 16 липня 1990 р.

Д.Левчик безпідставно стверджує, що «в 1991 р. страйк розпочався за межами Росії за активної підтримки противників СРСР як централізованої держави»⁹. Насправді ж більшість лідерів національно-патріотичних сил до виступу шахтарів поставилися байдуже, дехто навіть насторожено або й негативно. У першому весняному місяці колективи гірників становили для них інтерес суто як учасники призначеного на 17 березня загальносоюзного референдуму. Демократи сподівалися, що страйк відверне увагу шахтарів Донбасу від цього заходу, ініційованого союзним центром. Дехто (наприклад, Л.Скорик, Д.Чобіт) навіть прибули у Луганську область, де мали з цього приводу зустрічі з гірниками Лисичанська, Ровеньків, страйкуючих шахт Первомайська («Карбоніт», ім. Менжинського), на яких наголошували, що вирішення проблем вугільної галузі може відбутися в разі, коли Україна стане суверенною державою та пропонували економічні вимоги страйку замінити політичними. М.Поровський дискутував про це з робітниками ВО «Шахтарськвугілля». Після спілкування з представниками національно-патріотичних сил багато хто з активістів гірників ставав рішучим прихильником суверенітету України. Так, члени страйккому виробничого об'єднання «Первомайськвугілля» у день референдуму, щоби продемонструвати свою політичну позицію, прикріпили до одягу значки з національною символікою. Там, де агітаційна робота проти збереження СРСР проводилася інтенсивно, вона мала результат. У Павлограді (Дніпропетровська обл.) активність населення щодо участі в референдумі становила 66,2% (за середньореспубліканського показника 83,48%) і була найнижчою серед міст Дніпропетровщини¹⁰.

Заперечення лідерами національно-патріотичних сил доцільності страйку гірників стало наслідком нерозуміння його причин та змісту.

⁶ Левчик Д.А. Забастовочное движение шахтёров 1988–1991 гг. // Социс. – 2003. – №10. – С.45.

⁷ Русначенко А.М. Пробудження: робітничий рух на Україні в 1989–1993 рр. – С.133.

⁸ Інтерв'ю одного из организаторов забастовки шахтёров // ТАСС: Мир и СССР. – 1991. – 27 апреля. – С.19.

⁹ Левчик Д.А. Забастовочное движение шахтёров 1988–1991 гг. – С.46.

¹⁰ Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф.46. – Оп.52. – Спр.16. – Арк.39.

Навіть у 1994 р. активісти Української республіканської партії (УРП) були переконані, що «страйк донецьких шахтарів розпочався на знак протесту проти ув'язнення С.Хмари»¹¹. Навесні 1991 р. демократичні сили розглядали його як «провокацію Кремля», а намагання гірників за допомогою страйку зберегти свій життєвий рівень оголошувалося проявом «ковбасної філософії». Руйнування внаслідок цієї боротьби економічного потенціалу республіки представлялося загрозою національним інтересам. Зокрема, керівники Львівської області (заступник голови облради – М.Горинь, голова облвиконкому – С.Давимук), котрі діяли згідно з цією логікою, напередодні призначеного на 1 березня страйку на засіданні Червоноградського робітничого комітету доводили недоцільність цієї акції, а Львівська обласна рада засудила його на тій підставі, що він «руйнує економіку, поглиблює серед населення соціальну напругу, зводить нанівець наші незначні здобутки у русі до державності»¹². Аналогічну позицію зайняла й облрада Волинської області. Як не парадоксально, але стосовно страйку збіглися позиції національно-патріотичних сил і Компартії України. Рішення приєднатися до нього шахтарі ВО «Укрзахідвугілля» прийняли через тиждень після його початку в Донбасі, коли страйкували вже 20 шахт виробничих об'єднань «Красноармійськ-», «Павлоград-», «Донецьк-», «Первомайськвугілля». Але на відміну від цих підприємств, де повністю було зупинено вуглевидобуток, шахтарі ВО «Укрзахідвугілля» мали намір з 11 березня лише припинити відвантаження своєї продукції. На засіданні страйккому цього виробничого об'єднання, де мало бути остаточно вирішене питання про початок страйку, В.Чорновіл подякував гірникам за їх витримку, пообіцявши допомогти продуктами харчування¹³. Політик відзначив, що лише в тому разі, якщо страйк відбуватиметься під політичними гаслами, він матиме сенс¹⁴.

Симпатії лідерів національно-патріотичних сил до страйкового руху зростали відповідно до висування шахтарями на перший план політичних вимог, у тому числі щодо суверенітету України. Страйком шахти ім. О.Стаханова ВО «Красноармійськвугілля» розглядав референдум як «спрагнення узаконити необмежену владу Центру над народами республіки»¹⁵. Позиція Донецького страйкового комітету щодо нього була така ж сама, як у національно-демократичних сил – бойкотувати. 15 березня гірники виробничого об'єднання «Красноармійськвугілля» розцінили відсутність реакції з боку Москви на вимоги страйку як економічний і політичний злочин, курс на розвал господарства України, що має на меті на руїнах республіки встановити «диктатуру Центру», КПРС та зберегти СРСР. До економічних

¹¹ *Ейсмонт В.* Українська республіканська партія. 1990–1994: Дати, події, факти. – К., 1994. – С.8.

¹² Цит. за: *Адамович С.* Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України. – С.550.

¹³ Страйк розпочався // *Гірник* [орган ради виробничого об'єднання «Укрзахідвугілля», Львівського і Волинського теркомів профспілки працівників вугільної промисловості]. – 1991. – 13 березня.

¹⁴ Рішення страйккому // *Шахтар Червонограда* [газета комуністів Червонограда]. – 1991. – 13 березня.

¹⁵ *Русначенко А.* Національне відродження і робітничий рух на Донбасі. – С.59.

вимог шахтарі додали політичні: справжній, а не декларований суверенітет Україні, повна незалежність від Москви; збитки, завдані страйком господарству республіки, мали бути відшкодовані із союзного бюджету. 20 березня гірники, які прибули до Києва на переговори із владою, узгодили вимоги, виконання котрих могло б припинити страйк. Першою із них було негайне прийняття Конституції України як суверенної держави на основі Декларації про суверенітет. За пропозицією представників ВО «Укрзахіддугілля» до основних вимог було додано ще й такі: висловити недовіру Верховній Раді УРСР, відставка М.Горбачова, звільнення С.Хмари.

На початок перемовин зупинили роботу 55 шахт із 252. Лідери страйкуючих, не маючи фінансових, інформаційних та інших можливостей, перебували у складному становищі. У деякого з них виникло бажання опертися на політичного союзника – національно-демократичний рух, сподіваючись, що використовуючи допомогу політично активного населення Західної України, організаційні, матеріальні й інтелектуальні ресурси опозиційних партій, їм вдасться підвищити бойовий дух гірницького руху та розширити його масштаби. Страйком шахти ім. О.Стаханова звернувся до населення Галичини із закликком об'єднати дії для боротьби за реальний суверенітет. Це, уважає С.Адамович, стало «яскравим прикладом пробудження національної свідомості шахтарів Донеччини та спроб соборницького єднання з населенням Західної України»¹⁶.

Під час першого розгляду проблем гірників на сесії Верховної Ради УРСР 22 березня представники виробничого об'єднання «Павлограддугілля» запропонували депутатам опозиційної «Народної ради» провести в Павлограді конференцію членів страйккомів і демократичних партій. Після референдуму 17 березня (за збереження СРСР у республіці висловилося 70,16% його учасників) лідерам націонал-демократів страйковий рух здався тією силою, що може зірвати укладення союзного договору. Учасники науково-практичної конференції «Питання культури освітньо-пропагандистської роботи в Україні», яка відбулася у Львові 30–31 березня 1991 р., зробили висновок, що політичний епіцентр республіки пересувається на схід, особливо на Донеччину. Першим на контакт із представниками гірників вийшов голова Народної партії України (НПУ) Л.Табурянський (цю політсилу було створено у вересні 1990 р., її ядро становили працівники очолюваного останнім дніпропетровського кооперативу «Олімп») ¹⁷. Лідери НПУ розуміли, що вони набудуть політичної ваги у разі встановлення зв'язків із страйккомом і впливу на їх діяльність. За участю Л.Табурянського в Дмитрові 3 квітня відбулася рада представників страйкуючих шахт. Серед рішень, прийнятих присутніми, першочерговими були: консолідувати зусилля гірників із НПУ та іншими демократичними партіями; на перший план висунути політичні вимоги. З метою зміцнення свого впливу на шахтарів лідери НПУ створили

¹⁶ Адамович С. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України. – С.548.

¹⁷ ДАДО – Ф.19. – Оп.71. – Спр.95. – Арк.83; Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – №14. – С.351.

у Павлограді свою міську організацію, котра об'єднала 800 осіб. Агітаційна робота партії не була даремною. Гірники Павлограда – найбільш «російського» в Дніпропетровській області міста (росіян тут було 39,8%¹⁸) – почали приходити на мітинги з транспарантами «Україні – державну незалежність!», «Союзний договір – кайдани народам!». Гасла з аналогічним змістом були поширеним явищем. «Саме того року політичні вимоги перестали бути винятком, а політичні гасла перетворилися на норму під час акцій, що проводили гірники», – писав про події весни 1991 р. перший президент України Л.Кравчук¹⁹.

Висунення шахтарями на перший план політичних вимог нівелювало останні перешкоди у відносинах між ними й національно-демократичним рухом. Незважаючи на несприйняття марксизму, лідери опозиційних партій не могли не визнати правоти К.Маркса, який стверджував: «Пасивний опір повинен спиратися на опір активний. Інакше він стане подібним до опору теляти, що його м'ясник тягне на заріз»²⁰. Керівники опозиційних політичних сил переглянули свої оцінки страйкового руху. В ухваленій 5 квітня заяві НРУ підкреслив, що «вважає вимоги страйкуючих комітетів справедливими і повністю їх підтримує»²¹. Лідери Української республіканської партії почали готувати доповнення до власної програми. На другому своєму з'їзді (червень 1991 р.) УРП визнала, що «робітничий рух є найдієвішим чинником досягнення соціальної справедливості у суспільстві, його розвиток веде до розвалу комуністичної тоталітарної системи, демонтажу імперії та становлення незалежної України»²².

Керівники національно-патріотичних сил усвідомлювали, що політичні вимоги страйків запозичені в партій і рухів демократичної спрямованості, вони внесені до шахтарського руху лідерами гірників, котрі з питань державотворення поділяють позицію свідомої української інтелігенції, що своєю боротьбою шахтарі сприяють досягненню стратегічних цілей національно-патріотичних сил. Активісти НРУ, УРП та НПУ розширювали свої зв'язки зі страйккомаами Димитрова, Добропілля, Павлограда, Первомайська, Селидового, Червонограда, Нововолинська й окремих шахт ВО «Донецьквугілля». Гірникам надавалася юридична, фінансова та матеріальна допомога. У містах і населених пунктах Галичини члени Української республіканської партії створювали спеціальні фонди для страйкарів. Розміри їх встановити неможливо, проте, вірогідно, суми були незначними. Активісти Івано-Франківської обласної організації Народного руху України, зокрема, передали донецькому страйккому 7,5 тис. руб., які були зібрані в Косові. 4 тис. руб. отримали гірники шахти ім. газети «Соціалістичний Донбас» виробничого об'єднання «Донецьквугілля». У Харкові збиранням грошей та продуктів харчування для гірників займалися міські комітет захисту демократії й місцева організація НРУ.

¹⁸ ДАДО. – Ф.19. – Оп.90. – Спр.53. – Арк.43.

¹⁹ Кравчук Л.М. Маємо те, що маємо: спогади і роздуми. – К., 2002. – С.69.

²⁰ Маркс К. Наказ Ейхмана // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т.6. – К., 1960. – С.31–32.

²¹ Цит. за: Русначенко А. Національне відродження і робітничий рух на Донбасі. – С.59.

²² Цит. за: Литвин В. Новейшие политические партии и рабочее движение. – С.44.

Страйкарям ВО «Донецьквугілля» харків'яни передали 25 тис. руб. Для порівняння відзначимо, що Демократична партія Росії виділила страйкуючим шахтарям Кузбасу й Воркути 100 тис. руб.²³ Депутати опозиційного об'єднання «Народна рада» зібрали 2,2 тис. руб., делегати з'їзду письменників – 5 тис. На шахти Донбасу надходили продукти харчування зі Львівської та Тернопільської областей. Так, на шахту ім. газети «Соціалістичний Донбас» їх привезли члени Підволочиської організації УРП (Тернопільська обл.).

За можливості, організовувалися мітинги й страйки солідарності з гірниками, докладалися зусилля з метою залучення їх лідерів у Рух, НПУ та УРП. Членами Української республіканської партії, зокрема, були голова страйковому шахти «Томківська» виробничого об'єднання «Первомайськвугілля» і всі 9 членів страйкового комітету шахти «Росія» ВО «Селидоввугілля». Гірникам надавалася також моральна підтримка. До міст Донбасу надходили телеграми та листи від громадян західних областей. Так, активісти УРП Галицького району Тернопільської області на Великдень телеграфували в Донецьк: «У світлий день Воскресіння Христового вітаємо вас із перемогою добра над злом. Нехай душі ваші наповняться невмирущою ідеєю предків. Будьмо гідними спадкоємцями величі духу наших героїв»²⁴. В іншій телеграмі на адресу страйкарів зазначалося: «Христос воскрес, воскресне й наша надія. Західна Україна з вами! Борімося – поборемо»²⁵. Українська республіканська партія, НРУ профінансували прибуття в середині квітня у Київ і перебування у цьому місті делегацій страйкуючих колективів гірників у дні проведення широкомасштабних політичних акцій. Актом вдячності шахтарів за надану фінансову, продовольчу й моральну допомогу, символом духовної єдності заходу та сходу республіки став той факт, що гірники Донецька на шахтах «Заперевальна», «Жовтнева», «Південнодонбаська №1» підняли національні жовто-блакитні прапори.

Щоб змусити Верховну Раду УРСР прийняти політичні вимоги страйкарів, лідери національно-патріотичних сил вирішили 16 квітня, у день початку обговорення вимог страйкуючих колективів, провести мітинг на підтримку гірників та одноденний попереджувальний страйк солідарності, який мали намір продовжити з 1 травня. З ініціативи націонал-демократів до Києва приїхали шахтарі Павлограда, Селидового, Донецька, Красноармійська і Червонограда. З метою запобігти страйку депутати Верховної Ради УРСР прийняли застережну ухвалу, де йшлося, що будь-які заклики до зупинки роботи, від кого б вони не виходили та яку б мету не переслідували, розцінюватимуться як шлях до розвалу економіки, дію проти інтересів народу України, її суверенітету. Через те, що київський загін міліції особливого призначення (ЗМОП) відмовився виконувати свої обов'язки, до столиці республіки було стягнуто підрозділи з Харкова, Одеси, Житомира й Запоріжжя. Мітингувальники під стінами Верховної Ради

²³ Российский государственный архив социально-политической истории. – Ф.661. – Оп.1. – Д.19. – Л.204.

²⁴ *Ледин И., Агапов В., Белобрагин Н.* Рождённый июльскими грозами... – С.260.

²⁵ Там же.

тримали гасла: «Україні – волю!», «Ринкову зарплату при ринкових цінах!», «КП України – до суду!», «Слава шахтарю!». Захід відбувся за участю членів «Народної ради», діячів культури, робітників підприємств «Ленінська кузня», виробничих об'єднань «Авіатор» та «Верстатобудівник». Колони трудівників «Арсеналу» і «Більшовика» заблокувала міліція. На мітингу було створено республіканський страйкком, який узяв на себе функцію координації дій усіх страйкових та робітничих комітетів, представництво їх на переговорах із владою. Члени страйккому були переконані щодо можливості організувати масштабні акції й мали намір вести переговори із владою з позиції сили тільки після відкликання Верховною Радою ухвал, які суперечили Конституції УРСР. Міська влада Києва надала гірникам можливість проводити політичні заходи. Шахтарі проходили маршем протесту, пікетували вищі органи республіканської влади, вимагаючи, зокрема, звільнення із в'язниці одного з лідерів національно-патріотичних сил С.Хмари. Про участь гірників Донбасу в політичних акціях у столиці УРСР, суспільний резонанс цих подій львівський журналіст В.Терещук писав: «Як це не дивно, але сьогодні шахтарські колективи стали головними носіями ідеї нашої незалежності. За кілька тижнів Донбас українізувався так, що львів'яни, на мою думку, ризикують втратити пальму першості у національно-визвольному русі»²⁶. Однак, незважаючи на активність членів республіканського страйкового комітету, зусилля депутатів «Народної ради», страйк солідарності не вдався, відбувшись лише на 50 підприємствах та організаціях²⁷, у тому числі 12 у Києві²⁸. Уже 17 квітня керівники столичних страйккомів сіли за стіл переговорів із владою й наступного дня уклали угоду про його припинення, хоча мітинг на київській площі Жовтневої революції (з 26 серпня 1991 р. – майдан Незалежності) тривав.

ЦК і координаційна рада НРУ на засіданні 20 квітня розглянули питання про політичну ситуацію в Україні та дії Руху щодо підтримки страйкарів. Критично аналізуючи попереджувальний страйк, вони ухвалили рішення розгорнути роботу щодо надання допомоги шахтарям, розпочати підготовку до всеукраїнської акції. НРУ необхідно було зайнятися формуванням страйккомів, за власний рахунок організувати республіканський страйковий фонд, вести пропаганду серед гірників. Було висунуто ідею створити Українське товариство робітників у складі Руху. Страйковий комітет Києва закликав до загальнонародної акції, головною вимогою якої мало стати «задоволення вимог шахтарів, що страйкують»²⁹.

Щоб допомогти національно-патріотичним силам підняти громадян України на боротьбу з комуністичною владою, лідери гірників звернулися до громадськості зі словами: «Страйкуючі шахтарі України закликають український народ до загального страйку на підтримку висунутих економічних і політичних вимог. Верховна Рада України й уряд уперто не вирішують

²⁶ Терещук В. Шахтарі у Києві. А де ж галичани? // Молода Галичина. – 1991. – 18 квітня.

²⁷ Кравчук Л.М. Маємо те, що маємо: спогади і роздуми. – С.69.

²⁸ Кравець В. Страйк не вдався, але триває // Вісті з України. – 1991. – №18 (квітень).

²⁹ Русначенко А. Пробудження: робітничий рух на Україні в 1989–1993 рр. – С.297.

питань, які стосуються всього народу, проблем, викликаних різким зниженням рівня життя. Наші сім'ї на межі голоду, незважаючи на добровільні пожертвування, зібрані нашим народом. У зв'язку з цим, якщо до 1 травня народ України не підтримає шахтарів загальним страйком, ми будемо вимушені з 3 травня припинити страйк. Наші економічні та політичні вимоги, висунуті в ході страйку, залишаються чинними»³⁰.

Учасники маніфестацій своїм головним завданням оголосили прорив інформаційної блокади. Вони вимагали надання їм 10-хвилинного ефірного часу для виступу на республіканському телебаченні голови страйккому ВО «Первомайськвугілля» Ю.Архипчука. Гірник О.Герцій розповідав: «Ми почали пікетувати УТ, а потім перекрили Хрещатик. Просто вийшли на центральну вулицю держави і сіли. Я був здивований – скільки пісень знають хлопці із Західної України. Нас не чіпала міліція. Ми сиділи й співали. Так продовжувалося весь день. Увечері з'явилися ЗМОП та пожежні машини»³¹. Керівництво МВС вимагало до 21-ї години звільнити центр міста. 23 квітня республіканський страйкком вирішив залучити до акцій протесту великі підприємства Києва. На допомогу шахтарям, кількість котрих після прибуття делегацій з виробничого об'єднання «Укрзахідвугілля» досягла декількох тисяч осіб, було мобілізовано сотні студентів. Колона учасників акції вирушила до «Арсеналу». Цього дня проти гірників і студентів влада двічі застосовувала силу й сльозогінний газ, 7 шахтарів постраждали³². Один із них – учасник тих подій – пригадував: «Я до цього часу пам'ятаю запах «Черемухи»... Як добре нас приймали тоді кияни. Після звернення на мітинг допомогти з житлом прості люди нарозхват запрошували гірників до себе... Спасибі рухівцям. Вони нас до себе брали додому помитися. Годували»³³.

Невдала спроба проведення всеукраїнського страйку продемонструвала лідерам національно-патріотичних сил, що сил у них унаслідок власної розрізненості недостатньо, а створені ними партії не знаходять достатньої опори в трудових колективах через низький рівень громадянської свідомості людей та внаслідок того, що ідеологія як демократичного, так й інтегрального націоналізму далеко не повно відображала життєві інтереси робітничого класу. Досвід революції у Польщі свідчив, що задля перемоги потрібно робити ставку не на студентів, не на середніх і дрібних власників, а на промисловий пролетаріат. Лідерам опозиційних партій та Руху належало внести суттєві корективи у свої доктрини, стратегію й тактику боротьби. Націонал-демократам потрібно було проникнути в робітничий клас, об'єднати навколо патріотичних партій здатні до страйкової боротьби

³⁰ Ледин И., Агапов В., Белобрагин Н. Рождённый июльскими грозами... – С.252.

³¹ Там же. – С.247.

³² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.Р-1. – Оп.16. – Спр.4676. – Арк.99. Співголова республіканського страйккому О.Нагорний в одному з інтерв'ю розповідав: «Солдати у Києві знаходяться давно, а омонівці також працюють щосили. Я розмовляв з офіцерами... Вони запевнили мене, що стріляти не будуть. Вони знають, що цього разу ми діємо серйозно, що ми сильні, організовані і поважають нас. Якби вони нас не підтримували, нас би тут не було» // ТАСС: Мир и СССР. – 1991 – 27 апреля.

³³ Ледин И., Агапов В., Белобрагин Н. Рождённый июльскими грозами... – С.246.

трудові колективи, організувати їх, спрямовувати протестний потенціал у політичне русло, займатися створенням страйккомів і незалежних профспілок. Необхідно було піднятися в організаційній та ідеологічній роботі до рівня польської «Солідарності». Проте об'єднання зусиль НРУ, УРП, НПУ і гірників Донбасу було неможливе без виходу Руху й інших партій за межі національно-ліберальної та націоналістичної ідеології. У зв'язку з тим, що майже всі шахтарські страйккоми тісно співпрацювали з Незалежною профспілкою гірників, штаб-квартира котрої перебувала в Москві, належало перепідпорядкувати їх своєму впливу. Це була єдина можливість виходу на шахтарські маси Донбасу, оскільки більшість лідерів страйккомів, не ухиляючись від співпраці з національно-патріотичними силами, відкидала перспективу підпорядкування руху гірників НРУ й Українській республіканській партії. Навіть прибічник розширення співпраці з націонал-демократами голова страйккому ВО «Первомайськвугілля» Ю.Архипчук зазначав: «На шахтах нам не потрібні ні Рух, ні УРП, ні комуністи та інші демократичні партії. Шахті потрібні грамотна адміністрація, допоміжні служби та НППГ»³⁴. Лідерам національно-патріотичних сил необхідно було також урахувати, що робітничі колективи на завершальному етапі страйку перебували у стані моральної депресії.

Розкол шахтарського руху (у страйкових акціях узяли участь 20% колективів вуглевидобувних підприємств), відсутність опозиційної партії, здатної дати робітничому класу перспективу виходу із соціально-економічної й галузевої кризи, а також загальноновизнаного національного лідера, який би спирався на масову централізовану силу, скромна матеріальна підтримка з боку національно-патріотичних сил багато у чому зумовили суперечливі результати двомісячної шахтарської акції. Так, О.Гарань уважав, що «Народна рада» і НРУ виявилися неспроможними ефективно підтримати робітників³⁵. З.Лихолобова зазначала, що відповідальність за нерезалізованість політичних вимог гірників несуть національно-демократичні сили: «Народний рух, УРП та інші партії підтримали страйк, але суттєві розбіжності в позиціях не дозволили виступити єдиним фронтом. Це дало змогу республіканському уряду досягнути компромісу зі страйкарями»³⁶. Вірогідно, не слід дорікати у цьому патріотичним партіям, оскільки політика – це мистецтво можливого. Основними причинами згортання акції були не «розбіжності в позиціях», а, по-перше, моральна втома страйкуючих колективів після півтора місячної боротьби, і, по-друге, виконання владою їх основних економічних вимог. Існуючий режим виявився більш життєздатним, ніж здавалося. Найважливішим результатом шахтарських виступів став «запуск» новоогарьовського процесу. Був ще один результат, на який звернув увагу С.Адамович. Страйки «засвідчили можливість тісної співпраці та соборницького єднання між націонал-демократичним Заходом і

³⁴ Цит. за: *Олейник В.* Протистояння // Ленінським шляхом [орган Рад народних депутатів і міської організації Компартії України м. Первомайська Луганської обл.]. – 1991. – 6 квітня.

³⁵ *Гарань О.* Убити дракона (з історії руху та нових партій України). – К., 1993. – С.187.

³⁶ Вугільний Донбас у другій половині ХХ ст. – С.235.

русифікованим Сходом задля побудови української державності»³⁷. «Страйк весни 1991 р. допоміг демократичним силам країни витримати тиск реакції на демократію[...], зміцнити політичний табір прихильників незалежності України»³⁸, – уважав А.Русначенко. І цей висновок навряд чи хтось може заперечити.

Націленість лідерів національно-патріотичних сил на прихід до влади та нейтралізацію комуністичної більшості у Верховній Раді УРСР, зрив підписання союзного договору, зроблені висновки з подій березня – квітня 1991 р. зумовили активізацію контактів із керівниками страйку гірників, що завершився на початку травня. Ідея НРУ й УРП створити дієвий республіканський страйкком здалася конструктивною тим шахтарським лідерам, котрі бачили вихід із соціально-економічної кризи у суверенізації України. Ідея створення всеукраїнського страйккому обговорювалася 3 травня в Павлограді під час зустрічі представників 14 шахт України. Тут було ухвалене рішення сформувати ініціативну групу з метою проведення переговорів із представниками Руху. Через деякий час її члени В.Сушко, О.Карп'юк, О.Глодя, О.Нагорний візьмуть на себе вирішення багатьох питань, пов'язаних зі створенням Всеукраїнського об'єднання солідарності трудівників (ВОСТ). Зустріч прихильників об'єднання національно-демократичного і шахтарського рухів відбулася на конференції представників робітничих та страйкових комітетів, громадських організацій і партій, що пройшла 9–10 травня у Павлограді. Її підготували Запорізька крайова організація НРУ та страйкком ВО «Павлограддугілля». На зібранні обговорювалася проблема: «Суверенна Україна: стратегія і тактика виходу з економічної, соціальної та політичної кризи». В конференції взяли участь понад 200 делегатів, зокрема лідери національно-патріотичних сил, депутати Верховної Ради УРСР, регіональних і місцевих органів влади, представники 8 із 23 вугільних об'єднань. Для організаторів було принципово важливим, щоб захід проходив на тлі політичного страйку. Відтак «Народна рада» звернулася напередодні до гірників шахт, які продовжували його, із закликом протриматися до 15 травня, обіцяючи повну компенсацію витрат у зарплаті, суттєву фінансову й продовольчу допомогу.

Учасники конференції розглядали перспективи об'єднання робітничого руху, форми взаємодії його з політичним, можливість проведення всеукраїнського страйку з метою зриву підписання союзного договору, висловилися за створення коаліції партій, громадських організацій, альтернативних профспілок, робітничих та страйкових комітетів під назвою «Незалежна демократична Україна». У перший день форуму під час перерви представники гірників розпочали проведення установчої конференції Всеукраїнського об'єднання страйкових комітетів (ВОСК), яке мало стати одним з основних учасників «Незалежної демократичної України». Необхідність створення цієї організації аргументувалася зростаючим впливом компартії на робітників,

³⁷ Адамович С. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України. – С.557.

³⁸ Русначенко А. Пробудження: робітничий рух на Україні в 1989–1993 рр. – С.151.

тим, що вони позбавлені соціального захисту внаслідок угодовської позиції офіційних профспілок, які захищають інтереси партократії, а також слабкістю робітничого руху. Представники шахтарів Донецька й Червонограда висловили пропозицію, підтриману більшістю делегатів, щоби створюване об'єднання було незалежною структурою, не зв'язаною будь-якими політичними рішеннями. Проте ця ідея була знехтувана представниками національно-патріотичних сил, котрі йшли на співпрацю з робітничим рухом саме для того, щоби його очолити, правда, у завуальованій формі. Для цього при об'єднанні створювався інститут політичних радників. Головою ВОСК було обрано О.Івашенка – уродженця Івано-Франківської області, голову профкому шахти ім. газети «Соціалістичний Донбас», організатора страйку гірників у березні 1991 р. На користь його кандидатури вплинув не лише багатий досвід шахтарського лідера (в 1989 р. входив до складу першого страйккому ВО «Донецьквугілля», був делегатом з'їзду у Донецьку), здібності аналітика, а й те, що він мав стійкі зв'язки з організаціями УРП та Руху в західних областях України. Новообраний голова об'єднання з метою заспокоєння представників гірників – прихильників незалежності робітничого руху, заявив: «Ми працюватимемо з новими демократичними партіями, допоможемо вам (національно-патріотичним силам – В.А.) забрати владу у КПРС. Але під ваші прапори ставати не збираємося»³⁹. З огляду на те, що у Москві завершувалася робота з укладання союзного договору, в Україні оголошувався стан постійної страйкової готовності. Оргкомітету з підготовки з'їзду ВОСК було передано повноваження республіканського страйкового комітету. Учасники конференції закликали «Народну раду» бути представником інтересів оргкомітету з підготовки до з'їзду у вищому законодавчому органі УРСР. Припускаючи швидке падіння комуністичної влади, форум закликав опозиційно налаштованих депутатів Верховної Ради бути готовими разом зі страйккомами та демократичними партіями взяти на себе відповідальність за проведення нових парламентських виборів, аби в подальшому ухвалити закони з метою недопущення розвалу суспільства, голоду й анархії. Учасники конференції звернулися до трудових колективів із закликом активно сприяти об'єднанню демократичних сил навколо страйккомів, провести територіальні форуми конференції ВОСК, обрати їх координаційні органи і представників на з'їзд об'єднання. Уся підготовча робота до нього здійснювалася під керівництвом та за участі членів «Народної ради», Руху, УРП та НПУ.

Підсумком цих заходів став з'їзд Всеукраїнського об'єднання страйкових, профспілкових і робітничих комітетів, проведений у Києві 21–23 червня. Він відбувся на кошти УРП та НРУ. Кожен член цієї партії й прибічник Руху повинні були віддати в його фонд 5 руб. Для проведення форуму зібралися 313 делегатів із 13 областей. 60% присутніх становили робітники, переважно із Західної України, а також лідери некомуністичних партій, депутати Верховної Ради УРСР, зокрема Ярослава Стецько (дружина соратника

³⁹ Цит. за: Романенко Е. Вместе, но не на поводу // Новости и события [газета СТК и Донецкого городского стачечного комитета ПО «Донецкуголь»]. – 1991. – 18 июня.

С.Бандери – Ярослава Стецька), консули США і Чехії, посланці американської та канадської українських діаспор, польської «Солідарності». Делегації гірників на з'їзді були нечисленними. Їх зустріли, як їм самим здалося, доволі прохолодно. Двічі виникали конфліктні ситуації навколо шахтарських делегатів – членів Незалежної профспілки гірників, прихильників збереження принципу демократичного централізму в її побудові й локалізації її організаційного центру у Москві. Питання про надання делегатам – членам НППГ – права вирішального голосу розглядалося довго. Початку форуму передувало виконання національного гімну в манері ОУН, що викликало зняковіння серед делегатів від Донбасу. За їх пропозицією було оголошено інформацію про Незалежну профспілку гірників. Обговорення цього питання свідчило, що інформаційна блокада, котру застосувала влада під час страйку, тенденційність в оцінках боротьби шахтарів відіграли свою негативну роль. Навіть серед демократичного табору не всі розуміли шахтарів. У зв'язку зі створенням на вуглевидобувних підприємствах осередків НППГ вони звинувачувалися в тому, що «продалися американцям». У виступах делегатів звучали закиди на адресу гірників Донбасу за те, що ті не організували страйк на належному рівні, за розлад у шахтарському середовищі, за те, що самоліквідувалося чимало страйккомів. Відмова від підтримки ідей Руху оголошувалася «штрейкбрехерством». Роль, що відводилася руху гірників, стала зрозумілою зі слів голови УРП Л.Лук'яненка, котрий зазначив: «Ми повинні разом боротися проти цієї реакційної сили (КПРС – В.А.). Наші надії – на вас»⁴⁰. Відверте прагнення Української республіканської партії підпорядкувати собі шахтарський рух Східної України, використати його задля зриву підписання союзного договору мало відповідну реакцію – частина гірників Донбасу покинула з'їзд. Після повернення додому, у Макіївку, делегат В.Баєв звернувся до шахтарів зі словами: «Як співголова міського страйккому я не прийду до вас із закликком розпочати страйк. Я заявляю, що під такими гаслами страйкувати не збираюся, та й вас до цього закликаю»⁴¹.

Як і передбачалося, на форумі було створено організацію за типом польської «Солідарності» – політичну структуру із відповідними функціями, котра згодом мала витіснити з громадського життя Федерацію незалежних профспілок України. Громадсько-політичний рух, що створювався, отримав назву Всеукраїнського об'єднання солідарності трудівників. Учасники з'їзду висловили рішучий протест у зв'язку з указом президента СРСР від 13 травня 1991 р. «Про невідкладні заходи щодо забезпечення стабільної роботи базових галузей народного господарства», відповідно до якого вугільну промисловість було включено до переліку галузей, де заборонялося припинення роботи як засіб вирішення трудових суперечок. У «Маніфесті трудящих України», прийнятому на зібранні, було заявлено, що без зміни

⁴⁰ ДАДО. – Ф.19. – Оп.96. – Спр.36. – Арк.48.

⁴¹ Баєв В. Там сквозило полным национализмом...// Шахтёрская жизнь [орган парткома, профкома, комитета ЛКСМУ и СТК шахты им. В.М.Бажанова ПО «Макеевуголь»]. – 1991. – 22 августа.

державно-політичної системи й виходу України зі складу СРСР неможливо відстояти соціальні, політичні та громадянські права трудящих. У зверненні з'їзду до українського народу підкреслювалося, що гарантом проведення ефективних економічних реформ, без яких ніколи не вирватися зі злиднів і не піднятися до рівня цивілізованого європейського співтовариства, може бути лише повна зміна політичного курсу, відмова від соціалістичного вибору, економічні перетворення й перехід до департизованого виробництва. Обраній координаційній раді було доручено розпочати створення структур ВОСТ перш за все в базових галузях народного господарства й на транспорті – вони мали стати основою майбутньої незалежної профспілки. Шахтні страйкками, що збиралися співпрацювати з Всеукраїнським об'єднанням солідарності трудівників, повинні були перетворитися на його комітети.

Прагнення лідерів національно-патріотичних сил урахувати інтереси робітничого класу зумовило суттєві трансформації ідеологічних засад УРП, що призвело до ідеологічних розбіжностей та суперечностей. Так, пропонуючи суспільству відмовитися від соціалістичного вибору, з'їзд фактично виступив за розвиток цих відносин. Він орієнтував «трудові колективи, весь страйковий і робітничий рух на створення корпорації трудових колективів, яка поставила б собі за мету передання підприємств у власність колективів та розпорядження ними»⁴². З'їзд висловив занепокоєння через те, що завдяки політиці Москви відбувається перехід республіканських підприємств у власність закордонних інвесторів, та категорично висловився про неможливість змін форм власності без попереднього рішення трудових колективів.

Підсумки форуму засвідчили, що ядром ВОСТ стала група шахтарських активістів. Саме на них покладался обов'язок мобілізувати сили робітничого класу на боротьбу за досягнення незалежності. Головою об'єднання обрали О.Івашенка, а серед чотирьох його заступників були прохідник шахти №4 «Великомостівська» ВО «Укрзахіддугілля» О.Карп'юк (західний напрям) і раніше згадуваний О.Нагорний (східний напрям). Із п'яти відповідальних секретарів четверо були гірниками – два шахтарі з виробничого об'єднання «Укрзахіддугілля», по одному з ВО «Красноармійськвугілля» й «Донецьквугілля». Гірники також увійшли до складу координаційної ради та контрольно-ревізійного комітету. Загальна кількість шахтарів Донбасу в органах ВОСТ становила 20 осіб. Із метою надання інтелектуальної допомоги гірникам і контролю за їх діями було створено консультаційну раду, до якої увійшли радикально налаштовані діячі НРУ й УРП на чолі з С.Хмарою. Організатори з'їзду заявили, що саме тут відбулося народження робітничого руху як фактора політичної дії.

Одним із перших документів координаційної ради було звернення до всіх громадських та політичних організацій, де стверджувалося, що захист соціальних, економічних і громадянських прав народу стане можливим за умови виходу України з «імперського» СРСР, зміни державної надбудови

⁴² ДАДО. – Ф.19. – Оп.96. – Спр.36. – Арк.54.

й розпуску Верховної Ради УРСР. Було запропоновано негайно розпочати кампанію зі збору підписів із метою проведення осіннього референдуму, на який було б винесено питання, що дадуть змогу з'ясувати ставлення народу до ідей державної незалежності, розпуску республіканської компартії й Верховної Ради УРСР. Об'єднання починало свою діяльність, спираючись на національно-патріотичні сили. Так, на засіданні його координаційної ради 11 червня було прийняте рішення: «Доручити НРУ та УРП, які мають структури на місцях, упритул зайнятися питаннями організації страйккомів та формування кадрів, що мають довіру, особливо у проблемних областях»⁴³. Лідери шахтарського руху дали слово допомогти демократам прийти до влади. З боку національно-патріотичних сил вони, однак, не отримали зустрічних зобов'язань. Маючи намір утворити незалежну профспілку, лідери ВОСТ не досягли того, щоби «Народна рада» взяла на себе, наприклад, таке зобов'язання – зробити все можливе, щоби вищий законодавчий орган республіки ухвалив прогресивний закон про профспілки, щоби було скасовано поправки до чинного союзного законодавства, котрі надали адміністрації право звільняти працівників без узгодження з професійними організаціями тощо.

Події травня – червня 1991 р. здобули різну оцінку дослідників. А.Шершуков, наприклад, звернув увагу на наявність розколу у шахтарському русі між «націоналами» та «байдужими», приводом для якого «стала організація з'їздів ВОСТ, до провідних органів котрого ввійшла значна кількість відомих членів УРП». Створення об'єднання він розглядав «як значний успіх націоналів, оскільки партія отримала реальні робітничі структури, що діють під її безпосереднім впливом»⁴⁴. А.Шершуков також зазначав: «Супротивники ВОСТ стверджують, що за страйккомами націоналів ніхто не стоїть. Цьому можна вірити, оскільки страйк, котрий ВОСТ намагалося провести у серпні, зірвався»⁴⁵.

У сучасній вітчизняній історіографії позиціонується інший погляд. Так, А.Русначенко наголошує: «Курс національно-демократичних сил на здобуття незалежності отримав масову підтримку широких верств політизованих робітників. Об'єктивно утворювався єдиний фронт національно-демократичної опозиції та значної частини незалежного робітничого руху, який зміг би відстояти ідею цієї незалежності. Організаційне оформлення цього фронту завершилося з виникненням ВОСТ»⁴⁶. Проте бракує аргументів, що дозволяють робити висновок про завершення процесу об'єднання опозиційних політичних партій і значної частини робітничого руху. Організаційної, а тим більше ідеологічної єдності не було. Ставлення учасників обох рухів до фундаментальних засад життя, форм власності, державного устрою, символів та цінностей були різними. З.Лихолобова, на наш погляд, має рацію, стверджуючи: «Було б помилково стверджувати, що страйкуючі шахтарі

⁴³ Русначенко А. Пробудження: робітничий рух на Україні в 1989–1993 рр. – С.322.

⁴⁴ Шершуков А.В. Рабочие организации и политические партии // Новые движения трудящихся: Опыт России и других стран СНГ. – Ч.1. – Москва, 1992. – С.73.

⁴⁵ Там же.

⁴⁶ Русначенко А. Національно-визвольний рух України: середина 1950-х – початок 1990-х рр. – С.251.

прагнули незалежності України, більшість з них виступала за суверенну Українську державу в складі Союзу РСР»⁴⁷. Треба враховувати особливості буденної свідомості гірників, її суперечливість. Шахтарі хотіли працювати в багатій, демократичній Україні, закривши кордони перед кузбасівським вугіллям, і водночас жити у СРСР.

Зі створенням ВОСТ рух гірників розколовся. З об'єднанням погодилися співпрацювати лише страйккоми шахт ВО «Укрзахід-», «Павлоград-», «Красноармійськ-» і «Селидоввугілля». Його з'їзд прискорив процес утворення Незалежної профспілки гірників України, установча конференція якої відбулася в Дмитрові 19–20 липня за участі представників Донецька, Макіївки, Павлограда, Харцизька, Шахтарська, Первомайська та Дмитрова.

Відсутність єдності між національно-демократичним і шахтарським рухом Донбасу, між ВОСТ та НПП яскраво проявилася в дні серпневого путчу в СРСР. «Народна рада» оголосила максимальну готовність щодо проведення всеукраїнського страйку. Об'єднання звернулося до народу із закликом бути готовим до акцій громадянської непокори. У містах Західної України страйккоми, виконуючи рішення місцевих органів влади й ВОСТ, залучалися до підготовки загальних страйків. Проте в Донбасі об'єднання було не у змозі виконати завдання, поставлені «Народною радою». Лідери гірників ВО «Донецьк-», «Красноармійськ-», «Павлоградвугілля», виконуючи рішення міжрегіонального об'єднання Незалежної профспілки гірників і звернення її виконавчого бюро, оголосили передстрайковий стан із наміром підтримати «Демократичну Росію» та Б.Єльцина й таким чином захистити політичні перетворення і в Україні. Оголошений об'єднанням з 21 серпня безстроковий всеукраїнський страйк так і не розпочався. Лідер ВОСТ О.Іващенко згадував: «Ніхто б не підняв Україну. Л.Кравчук до останнього чекав, потім таку обтічну заяву зробив. У Києві ситуація була непростою. Ми тоді ще не були авторитетною силою. Люди про нас тільки починали чути. Ми йшли в народ. Був страх, але, пересилоючи його, виходили на вулиці. Брала мегафони, переконували: «Не бійтеся! Ми не повинні допустити ДКНС!». Люди слухали, боялися. Навіть депутати «Народної ради» далеко не всі виявили сміливість. С.Хмара, як завжди, на коні. В.Чорновіл також сміливий. Брати Горині – козаки. О.Ємця хочу похвалити. Але багато хто (в «Народній раді» все ж таки 120 депутатів було) вичікував: «Аби чого не вийшло. А якщо...?». А ми йшли»⁴⁸. Перехід у Москві ініціативи до демократичних сил зняв напруженість. Проголошення Акту про незалежність України стало початком нової епохи у житті суспільства й відкривало нову сторінку в історії стосунків шахтарського та патріотичного рухів.

Отже, події 1991 р., коли націонал-демократи та гірники вели боротьбу з КПРС за незалежну Україну, є вражаючим прикладом співпраці провідних політичних сил західного й східного регіонів республіки. Спільна мета, обмеженість ресурсів, що були у розпорядженні учасників боротьби,

⁴⁷ Вугільний Донбас у другій половині ХХ ст. – С.235–236.

⁴⁸ Цит. за: *Ледин И., Агапов В., Белобрагин Н.* Рождённий июльскими грозами... – С.263.

стимулювали об'єднання зусиль. Конференція в Павлограді, з'їзд ВОСТ у Києві стали етапами на шляху формування блоку, котрий протистояв чинній політичній владі. «Поєднання цих двох могутніх рухів – робітничого і національно-визвольного – прискорило падіння режиму⁴⁹», – резюмував А.Русначенко, і з цим висновком не можна не погодитися. Рівень зв'язків, що склалися між шахтарськими та національно-патріотичними силами, був різним – від стійких гірників ВО «Укрзахід-», «Красноармійськ-», «Павлоград-», «Первомайськ-», «Селидоввугілля», а також окремих шахт виробничого об'єднання «Донецьквугілля», до епізодичних, що було характерно для більшості колективів Центрального і Східного Донбасу. Події 1991 р. довели правомірність думки про те, що ідеї стають матеріальною силою, коли вони оволодівають масами. Демократичні ідеї, які виходили від національно-патріотичних сил, мали підтримку серед значної частини лідерів гірників України, залучених до загальносоюзного політичного процесу. Саме вони у 1991 р. надали страйковому руху в УРСР специфічного національного змісту, забезпечили приєднання до боротьби за незалежність десятків тисяч шахтарів. Водночас ігнорування лідерами націонал-демократів соціальної психології шахтарів, спроби залучити їх до боротьби за національні цінності без урахування власних специфічних інтересів (збереження досягнутого життєвого рівня, робочих місць, стабільність товарного забезпечення тощо), втрата часу, що сталося під час з'ясування доцільності підтримки страйку, – стримували створення потужного й дієвого союзу. Колективи гірників, котрі свідомо взяли участь у страйковій боротьбі, їх лідери в 1991 р. витримали іспит на громадянську зрілість, провели страйк (та організовано вийшли із нього), який не мав аналогів у вітчизняній історії. Саме тому навряд чи має сенс погоджуватися з концепцією А.Русначенка, котрий розглядає робітничий рух «як другу за значенням силу, що спричинила руйнування існуючої на той час Комуністичної партії і системи влади в республіці»⁵⁰. Обидва рухи доповнювали один одного.

⁴⁹ Русначенко А. Національно-визвольний рух України: середина 1950-х – початок 1990-х рр. – С.296.

⁵⁰ Там само. – С.5.

The article is devoted to the analysis of miners' strike movement and national patriotic forces cooperation development in the period from January to August 1991. The author highlights changing of opposition leaders' attitude to the participants of spring strike 1991, reasons of such transformation, forms of miners' groups supporting. The process of Ukrainian solidarity integration of the working people and parts behaviour during August putsch is highlighted.

